

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.02.152>

УДК: 93[477]+929«Грушевський»

Віталій Яремчук

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії ім. М.Ковальського,
Національний університет «Острозька академія»
(Острог, Україна), vitaliiaremchuk@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

Чи була «грушевськіана» в українській радянській історіографії?

Анотація. Мета дослідження – обґрунтувати тезу про важливе місце постаті й доробку М.Грушевського в українській радянській історіографії, про його багатоаспектну в ній присутність, яка співіснувала із заборонаю та демонізацією. Таку рецепцію історика запропоновано називати «українською радянською грушевськіаною». **Методологія** ґрунтується на методах історіографічного аналізу й синтезу. **Наукова новизна** полягає в порівнянні та узагальненні досвіду як офіційного (владного), так і професійного контекстів сприйняття спадщини М.Грушевського за різних суспільно-політичних обставин радянської України. Показано, що попри негативне офіційне ставлення до нього, його тексти й концепції були розповсюдженими в ідейно відмінних середовищах українських радянських істориків та суттєво впливали на радянське бачення українського минулого. Зроблено припущення про значну роль, яку відіграла традиція «української радянської грушевськіани» у швидкому просуванні спадщини вченого в історичну науку незалежної України. **Висновки.** На фактологічному й концептуальному багажі текстів М.Грушевського українська історіографія великою мірою вибудувала власний наратив історії України та свою ідентичність. Для тієї ж порівняно незначної групи істориків в УРСР, професійна тотожність яких не обмежувалася радянськими взірцями фахової поведінки, а то й контрастувала з ними, учений був неоголошеним найбільшим науковим авторитетом. Потребують доповнення міркування сучасних дослідників про те, що первинний інтерес до М.Грушевського з боку українських істориків в умовах незалежності був викликаний новопосталими спонуканими інтелектуального та суспільно-політичного штибу. У даному разі має йтися не тільки про злободенність, а і про континуум із попереднім, радянським, етапом історієписання в Україні.

Ключові слова: Грушевський, «грушевськіана», українська радянська історіографія, влада, політика пам'яті.

Факти системного викорінення спадщини найбільшого українського історика Михайла Грушевського у вітчизняному історієписанні та суспільно-політичному житті радянської доби й водночас ледь не тріумфального її повернення в історичну науку, осягнення у суспільній свідомості та навіть включення в політичні проекти в незалежній Україні – загальновідомі. Такі парадоксальні метаморфози загалом слушно пояснюють актуальною (особливо на початку незалежності) потребою українського суспільства, політикуму та історичної науки у власному самоствердженні, що спонукало до «воскресіння» М.Грушевського як одного з «батьків» української нації, держави та національної історіографії після його тривалої демонізації й забуття¹. Головний дослідницький задум цієї статті полягає в обґрунтуванні дещо більше нюансованого, ніж традиційний (умовно назвемо його «репресивним»),

¹ Останню у часі ґрунтовну публікацію, в якій підсумовано окреслене вище трактування пізньо- та пострадянської реабілітації вченого, див.: *Пиріг Р.Я.* Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті // Український історичний журнал. – 2016. – №4. – С.4–10.

погляду на місце постаті й доробку М.Грушевського у функціонуванні української радянської історіографії. Ідеться про його радше приховану, завульовану, ніж відкриту, проте певною мірою фундаментальну присутність в історичній науці УРСР, яка дивовижним чином співіснувала з ригористичним табуванням. Різні форми такої присутності в їх сукупності автор пропонує називати «українською радянською грушевськіаною». При цьому варто підкреслити, що важлива роль М.Грушевського для української радянської історіографії вже зауважена деякими нашими попередниками (на яких будемо покликатися), проте на рівні окремих «локальних» спостережень, фактів. Якщо положення про «українську радянську грушевськіану» вдасться довести, то можна буде більш повно пояснити і процес реабілітації М.Грушевського, побачивши його більшу, ніж вважається, залежність від попереднього, радянського, етапу української історичної науки (а не лише як антитезу цьому етапу). З огляду на мету цього дослідження спробуємо показати розмаїті вияви рецепції спадщини видатного історика в українській радянській історіографії та їх значну роль в її (історіографії) функціонуванні. Оскільки українське радянське історієписання не існувало поза політичним контекстом і було, власне, його складником, логічно розпочати з характеристики найважливіших етапів у політиці офіційної влади щодо постаті й інтелектуальної спадщини М.Грушевського.

Влада про М.Грушевського: заборонити не можна дозволити

Державна політика пам'яті в радянській Україні формувалася, час від часу коригувалася, а то й докорінно змінювалася у залежності насамперед від національної політики Кремля. Тому ставлення до М.Грушевського «людей влади» в Москві та Харкові, Києві за життя історика й після відходу у Вічність визначалося не стільки його реальними вчинками, скільки актуальною політичною кон'юнктурою у сфері імперського управління найбільш важливою з неросійських республік СРСР. При тому варто нагадати, що виробництво офіційної пам'яті в Україні в радянські часи завжди було складною конфігурацією рішень імперського центру та республіканської партійної й культурної верхівки². Як покажемо нижче, така ситуація була властивою процесу творення пам'яті і про М.Грушевського.

Попри загравання більшовицьких високопосадовців із видатним українським діячем (якому, наприклад, обіцяли президентство у Всеукраїнській академії наук), вони швидко втратили надію на можливість «виправити» політичні переконання вченого, який повернувся з еміграції в Україну в березні 1924 р. Усупереч офіційним деклараціям Москви та Харкова про підтримку української національної науки, культури, у діяльності й текстах патріарха національної історіографії партійні функціонери бачили серйозну ідеологічну загрозу. До прикладу, у циркулярі, розісланому 1925 р. органам ОДПУ, найважливіша праця вченого характеризувалася однозначно: «Історія України-Руси» ідеолога українського націоналізму проф. Грушевського визнана ворожою та шкідливою для радянської влади псевдонауковою історією. Питання про заборону цієї книги в даний час розглядається урядом СРСР і ОДПУ в Москві»³. Тому впродовж другої половини 1920 – першої третини 1930-х рр. офіційні оцінки діяльності М.Грушевського з боку республіканських партійних функціонерів та провладних істориків відзначалися щораз

² Про радянську політику пам'яті в Україні див.: *Скельчик С.* Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008; *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острог, 2009.

³ Михайло Грушевський: між історією та політикою (1920–1930-ті роки): Зб. док. і мат. / Упор.: Р.Я.Пиріг (кер.), Т.Т.Грищенко, О.С.Рубльов, А.А.Соловйова. – К., 1997. – С.64.

більшою непримиренністю. Спочатку, після повернення вченого в Україну, вимушено й цілком нещиро (адже за колишнім лідером українського національного руху з першого дня його перебування на рідній землі наглядали «чекісти») було визнано значення його праць для подальшого наукового вивчення історії України. Однак уже на рубежі 1920–1930-х рр., а особливо після арешту М.Грушевського в березні – квітні 1931 р. й «почесного заслання» до Москви маски було скинуто. Авторську концепцію проголошено «націонал-фашистською», історика затавровано «контрреволюціонером» і «буржуазним націоналістом»⁴. За влучним зауваженням Ю.Шаповала, уже на рік смерті М.Грушевського «було створено своерідну політико-ідеологічну “матрицю”, яку будуть накладати на його спадщину впродовж багатьох наступних десятиліть»⁵.

Певне заспокоєння в офіційну риторичку щодо М.Грушевського внесла смерть історика в листопаді 1934 р.⁶ До сьогодні не виявлено документів про можливу причетність влади до його передчасної кончини⁷. Хоча насправді стратегічно ставлення до нього і його спадщини з боку високопосадовців ані в Москві, ані в Києві (який із червня 1934 р. став столицею УСРР) не змінилося, проте все ж відступ від попередньої «жорсткої» тактики був помітним.

Із приводу потепління у ставленні влади до М.Грушевського після відходу у Вічність в історіографії висловлено загалом слухну думку про його зумовленість фізичною смертю та ідеологічною поразкою вченого. Він більше нічому не загрожував, більшість його прибічників, ідейних прихильників було репресовано, а концептуальні висновки піддано ідеологічному остракізму⁸. Проте, на наш погляд, тут могла «спрацювати» й інша причина. Імовірно, що М.Грушевському на деякий час дали спокій через його символічне значення як авторитетного національного лідера, що могло бути інструменталізоване владою в майбутній імовірній ситуації німецько-радянської війни та вірогідних нацистських планів щодо України. Мовляв, комуністична влада в Україні завжди з пошаною ставилася до її видатних діячів, і навіть тих, котрі мали нерадянську ідейну позицію. Про таку можливу мотивацію свідчить послання «доброго ангела» українського історика, який урятував його від репресій – його двоюрідного брата, заступника голови Держплану СРСР Г.Ломова-Опшкова до свого шефа В.Куйбишева, написане у серпні 1933 р. У ньому родич М.Грушевського пропонував одному зі впливових партійних діячів того часу «при гітлерівській ставці на Україну [...] деякі імена в національно-українському русі тримати напоготові. [...] Грушевський – крупне ім'я. Навряд чи його варто остаточно заривати у землю, він, безумовно, знадобиться у потрібну хвилину»⁹. В історіографії вже висловлено обґрунтоване припущення про особисту причетність Й.Сталіна як до несподіваного звільнення М.Грушевського з-під арешту у квітні 1931 р. й до ігнорування Москвою пропозицій українських високопосадовців про вигнання історика з ВУАН, так і до посмертного пом'якшення ставлення влади до

⁴ Див. докл.: *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.). – К.; Дрогобич, 2008. – С.231–236, 247–263, 275–291, 301–332.

⁵ *Шаповал Ю.* Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919–1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст. – Вип.1. – К., 2004. – С.410.

⁶ О.Юркова аргументовано довела факт безпрецедентного узгодження в офіційному некролозі на смерть М.Грушевського оцінки його діяльності між республіканським і союзним ідеологічним керівництвом (див.: *Юркова О.* Таємниці офіційного некролога Михайла Грушевського // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип.22. – К., 2013. – С.31–54).

⁷ *Пиріг Р.Я., Тельвак В.В.* Михайло Грушевський: біографічний нарис. – К., 2016. – С.521.

⁸ *Юркова О.* Таємниці офіційного некролога Михайла Грушевського. – С.38–39.

⁹ Цит. за: *Тельвак В.* Грушевськознавство – спеціальна галузь історичних знань. – Дрогобич, 2011. – С.157.

нього¹⁰ (що підтверджує версію про зацікавленість Кремля в політичному використанні його імені).

Тож не було гострої потреби у продовженні риторики нетерпимості. Аж до середини 1940-х рр. М.Грушевський «випав» з активного ідеологічного обігу. Офіційна позиція щодо нього визначалася положеннями, задекларованими в уніфікованому в усіх радянських виданнях некролозі на смерть ученого від 27 листопада 1934 р., де, зокрема, його потрактовано «визначним буржуазним істориком України» (з одночасним запереченням його провідних ідей), котрий зрозумів переваги та безумовно визнав радянську владу. Водночас у другій половині 1930-х рр. зусиллями українських і російських істориків під пильним контролем київських партійних функціонерів та їхніх московських «старших товаришів» почалася складна й небезпечна (у прямому сенсі) робота зі створення радянської концепції історії України, яка мала замінити «дискредитовану» схему М.Грушевського. Попри дозвіл влади на видання 1936 р. останнього тому його «Історії України-Руси», для уважних сучасників, котрі звернули увагу на цей дивовижний факт, це виглядало як звичайне ідеологічне фарисейство вищого радянського керівництва¹¹.

Важливо підкреслити, що, на відміну від історіографічної ситуації в радянській Україні, стиль публікацій з оцінками творчості українського вченого з боку провідних істориків Москви й Ленінграда помітно до середини 1930-х рр.¹², і, як покажемо нижче, фактично до початку 1950-х рр. залишався виваженим та навіть прихильним. Виявом більш толерантного сприйняття М.Грушевського у центрі, ніж у республіці, були й відмінні режими публікацій текстів видатного історика у центральних (російських) та українських виданнях під час його перебування в московському «почесному засланні» 1931–1934 рр.¹³

Уже в розпал ідеологічної кампанії проти інтелектуальної спадщини М.Грушевського 1946–1947 рр., про яку ще згадаємо, на нараді істориків і вищого керівництва республіки у ЦК КП(б)У у квітні 1947 р., присвяченій «боротьбі з проявами націоналізму в історичній науці», один з її учасників К.Гуслистый докоряв російським колегам за «популяризацію Грушевського»: «[...] у Москві ряд солідних істориків не тільки не критикували, а своїми творами популяризують Грушевського і популяризують і на сьогоднішній день. Ми критикуємо, а нам показують – дивіться, Греков написав яку книжку – “Крестьяне на Руси”¹⁴. Він пише: “Грушевський – лучший знаток украинской и российской истории”, у нього десятки раз – Грушевський, Грушевський, причому ви ніде не зустрінете, щоб він сказав, що Грушевський має буржуазно-націоналістичні концепції-схеми»¹⁵.

Дійсно, у згаданій праці Б.Грекова – одного з провідних і найбільш наближених до влади у сталінському СРСР істориків¹⁶ – М.Грушевського пошановано як видатного науковця. Із цієї книги видно, що класик радянської історіографії

¹⁰ Шаповал Ю. Занурення у темряву... – С.404; Пиріг Р.Я., Тельвак В.В. Михайло Грушевський... – С.513, 522.

¹¹ Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників... – С.358.

¹² Там само. – С.314–317; Робинсон А.М. М.С.Грушевский и русская академическая элита // Славянский альманах 2008. – Вып.13. – Москва, 2009. – С.177–206.

¹³ Плохий С. У пошуках останнього тому Михайла Грушевського // Покликання: Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика. – К., 2009. – С.71–72; Федорук Я. Життя Михайла Грушевського в Москві та його організаційна діяльність (1931–1934) // Загартована історією: Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження. – К., 2013. – С.185.

¹⁴ Греков Б.Д. Крестьяне на Руси с древнейших времён до XVII в. – Москва; Ленинград, 1946.

¹⁵ Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали: 1936–1991: У 2 кн. – Кн.1: 1936–1947 / Упор. О.С.Рубльов, О.В.Юркова. – К., 2011. – С.546.

¹⁶ Формозов А.А. Русские археологи в период тоталитаризма: Историографические очерки. – Москва, 2004. – С.181.

погоджувався з багатьма висновками українського вченого, із деякими виважено дискутував, проте жодного разу не опускався до ідеологічно забарвленої критики або навішування політичних ярликів¹⁷. Варто відзначити, що й у пізніших публікаціях Б.Грекова, котрі виходили вже після 1946–1947 рр., і навіть тих, які видавалися в українському перекладі в УРСР, бачимо компліментарні характеристики українського історика¹⁸.

Позитивними покликаннями на М.Грушевського рясніють і праці 1940-х рр. В.Мавродіна – також одного з чільних радянських російських істориків тих і пізніших часів. Наприклад, у монографії 1945 р., розглядаючи розвиток антинорманістської течії в «російській» («русской» за термінологією автора) історіографії, він ставив українського історика значно вище від його попередників¹⁹.

Відомо, що в роки війни з нацистською Німеччиною через потребу в радянській лояльності жителів України одночасно з дедалі більшою пропагандою російської винятковості застосовувалася тактика толерування національного патріотизму радянських українців, підтримувана місцевою культурною елітою²⁰. Серед іншого заохочувалося оспівування митцями й науковцями республіки «героїчного минулого». Патріотична активність українських радянських істориків і діячів культури зайшла так далеко, що в перелік «славетних предків» «героїчного» й «великого» українського народу почали включати М.Грушевського. Так, головні його праці подано в бібліографії до кожного з шести розділів першого тому «Історії України», написаної провідними українськими та російськими авторами²¹, та названо «найкрупнішим представником української буржуазної історіографії»²². Літератор М.Рильський під час виступу на врочистих зборах АН СРСР у Москві в листопаді 1943 р. згадав М.Грушевського серед «блискучих представників історичної науки», а його «Історію України-Руси» потрактував «монументальною»²³. Директор Інституту історії та археології України АН УРСР М.Петровський у публікаціях 1943 – початку 1944 рр. безпідставно намагався підправити/виправдати М.Грушевського, доводячи, що історик характеризував Б.Хмельницького як прибічника союзу з Москвою²⁴.

Із закінченням війни потреба у заграванні з патріотичними почуттями українців зникла. Ідеологічна кампанія в УРСР 1946–1947 рр. була спрямована на придушення виявів культурної пам'яті серед представників інтелігенції республіки й цілила передусім в істориків та «буржуазно-націоналістичні фальсифікації історії України». Її натхненник Л.Каганович на одній із кількох нарад щодо питань «боротьби з проявами націоналізму в історичній науці» відносно М.Грушевського висловився доволі зрозуміло, закликавши знайти та «хімічно знищити», а не просто «обірвати» «тоненькі, невидимі зв'язки», «впроваджені в історію Грушевським і йому подібними»²⁵. Найважливішим підсумком повоєнної ідеологічної атаки на

¹⁷ Греков Б.Д. Крестьяне на Руси с древнейших времён до XVII в. – С.40–41, 96, 170, 254, 258–259, 265–266, 272, 297, 310–313, 315, 339–341.

¹⁸ Греков Б.Д. Київська Русь. – К., 1951. – С.52, 189, 268–269, 283–284, 304–305, 314, 316, 338, 441, 457, 459; *Его же*. Крестьяне на Руси с древнейших времён до XVII в. – Кн.1. – Москва, 1952. – С.11–12, 41–42, 95, 167, 252–253, 277, 284, 291, 303–304, 332, 361–362, 429.

¹⁹ Мавродин В. Образование древнерусского государства. – Ленинград, 1945. – С.382.

²⁰ Див. докл.: Скульчик С. Імперія пам'яті... – С.57–90.

²¹ Юшков С., Славін Л., Гуслистий К., Петровський М. Історія України. – Т.1. – Уфа, 1943. – С.316–322.

²² Там само. – С.312.

²³ Скульчик С. Імперія пам'яті... – С.75, 105.

²⁴ Там само. – С.87–88.

²⁵ Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали: 1936–1991: У 2 кн. – Кн.1: 1936–1947. – С.531.

українських істориків стала постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» від 29 серпня 1947 р., яка вимагала від них припинити й засудити практику «запозичення в буржуазно-націоналістичних істориків Грушевського, Антоновича та інших основних положень, які спотворюють на догоду націоналізму хід історичного процесу», що було властиве для низки їхніх праць періоду війни²⁶. Цим партійним документом директивно припинялися республіканські експерименти з національним історичним минулим і прискорювалася робота з підготовки нового, радянсько-сталінського нарративу, вільного від «націоналістичної фальсифікації історії українського народу» та насамперед від спадку головного «фальсифікатора».

Надалі гіпертрофовано негативна оцінка М.Грушевського та його ідей визначала офіційно-владний мейнстрім і транслиювалася в текстах українських радянських істориків аж до кінця 1980-х рр. Найбільш показовими у цьому плані були синтетичні праці, у жодній з яких не знайдемо бодай натяку на визнання заслуг видатного українського історика у стилі 1920 – середини 1940-х рр. Натомість ці тексти сповнені гострих випадів супроти М.Грушевського як «реакційного вченого – найбільшого ворога українського народу»²⁷. Однак за всієї зовнішньої однозначності, щойно змінювалися політичні обставини, позиція представників влади та істориків у радянській Україні стосовно як минулого, так і його найвидатнішого дослідника набувала іншого спрямування.

Лібералізація національної політики в УРСР у роки хрущовської «відлиги» хоча і призвела до офіційного дезавування деяких окремих попередніх оцінок, проте не піддавала сумніву напрацьовану у сталінський період російськоцентричну схему історії України. Тому питання про пом'якшення офіційних трактувань М.Грушевського не порушувалося. Ідеологічну невизначеність і непослідовне реформаторство часів М.Хрущова змінив консервативно-охоронний курс, що реалізовувався вже з перших років правління Л.Брежнєва. Він сам та «шеф-ідеолог» брежнєвського періоду М.Суслов були апологетами прискороного «злиття націй», про що вони від самого початку відверто заявляли українським республіканським керівникам²⁸.

У ставленні щодо планів нового союзного керівництва верхівка УРСР не була консолідованою. Частина функціонерів ретельно дотримувалися кремлівської лінії. Проте дехто з апарату ЦК КПУ на чолі з П.Шелестом до пори до часу чинили спротив посиленню тиску союзного центру. Цей ортодоксальний комуніст, котрий обіймав посаду першого секретаря ЦК у 1963–1972 рр., намагався підтримувати національні особливості своєї республіки, наголошуючи на її історичній самобутності. Серед численних його заходів «патріотичного» характеру була й участь у ревізії доти негативного образу М.Грушевського.

Зручним приводом для початку перегляду офіційного ставлення став 100-річний ювілей видатного вченого, який 1966 р. відзначали активні кола української громадськості на «буржуазному» Заході – мовляв, необхідно було протистояти «перекрученням у буржуазно-націоналістичній літературі» життя та діяльності історика. Ішлося про офіційну переінтерпретацію М.Грушевського – з «лідера українського буржуазного націоналізму» на «визначного буржуазного історика» й політичного діяча, котрий «перейшов на сторону радянської влади», визнавши

²⁶ Там само. – С.560.

²⁷ Див. докл.: *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР... – С.201, 324, 336–337, 344, 353–355, 361, 432, 453–454.

²⁸ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали / Упор. В. Баран та ін. – К., 2003. – С.653–656; *Овчаренко Ф.Д.* Спогади. – К., 2000. – С.166.

цим самим її авторитет і морально-політичну силу. Крім того, в основі таких намірів була не тільки політична доцільність, а й міркування символічного характеру, адже йшлося про вписування М.Грушевського в генеалогію творення української радянської культури. За вказівкою П.Шелеста²⁹ з нагоди ювілею з'явилися дві публікації, які демонстрували зміну офіційної позиції республіканської влади: науково-популярний нарис історика І.Бойка й літературознавця Є.Кирилюка в тижневику Спілки письменників України³⁰ та розвідка Ф.Шевченка в академічному виданні³¹.

Інтерес до М.Грушевського в республіканських керівників не зникав і надалі. Наприкінці 1960-х рр. за пропозицією голови КДБ УРСР В.Нікітченка в Інституті історії АН УРСР готувалася стаття про історика для газети «Вісті з України» – про радянського видання, яке здійснювало пропагандистські функції, було розраховане на українську еміграцію на Заході та практично не читалося в республіці³². Тоді ж у ЦК КПУ розглядалося питання про перевидання деяких праць М.Грушевського, мотивом для чого була їх фактологічна цінність³³. Проте цей намір реалізовано не було. Не вийшла друком і стаття у «Вістях з України». Імовірно, навіть така обмежена реабілітація М.Грушевського наразилася на спротив із боку консервативної частини українських радянських високопосадовців³⁴.

У 1972 р. період П.Шелеста в УРСР закінчився. Було здійснено безпрецедентну атаку на дисидентів і загалом національно активних культурних діячів («Великий погром» 1972–1973 рр.). Формування культурної, зокрема історичної, політики в республіці опинилося в руках прибічників асиміляційного курсу («маланчуківщина»)³⁵. Висловлювання й тексти партійних ідеологів та істориків зарясніли войовничою риторикою, спрямованою проти «виявів буржуазного націоналізму» в історичній науці. Закономірно, що на роль «улюбленого ворога» знову призначили М.Грушевського³⁶.

На рубежі 1980–1990-х рр. у науковому, політичному та громадському просторах УРСР відбувалася стрімка дискредитація радянського образу українського минулого й утвердження національного його бачення³⁷. «Здавання ідеологічних позицій» ще донедавна монолітної та всесильної компартії виявилось й у мовчазному визнанні з кінця 1980-х рр. дедалі більш потужної наукової та політичної

²⁹ Колесник І.І. Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С.190; Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.364. – Арк.7.

³⁰ Бойко І., Кирилюк С. Михайло Грушевський // Літературна Україна. – 1966. – 30 вересня (№77). – С.3–4.

³¹ Шевченко Ф.П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну // Український історичний журнал. – 1966. – №11. – С.13–31.

³² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.183. – Арк.2.

³³ Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Док. і мат. / Упор. О.С.Рубльов. – К., 2007. – С.280–289; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.364. – Арк.7–8.

³⁴ Див., напр.: Маланчук В. Дві концепції минулого і сучасного України // Жовтень (Львів). – 1971. – №1. – С.103.

³⁵ Див.: Якубець О.А. В.Шербицький та ідеологія: до питання щодо причин «маланчуківщини» // Український історичний журнал. – 2014. – №5. – С.107–125.

³⁶ Див.: Дзира Я. Інтелектуал з національною вдачею // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірник наукових праць та спогадів (Пам'яті видатного вченого-історика, чл.-кор. НАН України І.О.Гуржія). – Ч.2. – К., 1998. – С.467; Матеріали республіканської наради істориків у ЦК Компартії України // Український історичний журнал. – 1975. – №2. – С.51–52, 57.

³⁷ Про взаємини влади й історичної науки в УРСР в останні роки «перебудови» див.: Сфіменко Г.Г. Роль «Українського історичного журналу» у висвітленні «білих плям» історії України (1988–1991) // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С.93–118; Касьянов Г. Україна-1990: «бои за историю» [Електронний ресурс]: <https://magazines.gorky.media/nlo/2007/1/ukraina-1990-boi-za-istoriyu.html>; Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія. – Острогор, 2017. – С.194–203.

реабілітації М.Грушевського, яка провадилася зусиллями патріотичної інтелігенції, у початку публікації (з 1988 р.) його праць³⁸.

М.Грушевський у бібліотеках, уявленнях і текстах українських радянських істориків

Суперечлива, часто непослідовна та амбівалентна радянська політика пам'яті, поєднання спроб придушення «буржуазного націоналізму» й тактичних відступів робила проблемним жорстке дотримання республіканськими істориками «генеральної лінії» стосовно як національної минувшини загалом, так і спадщини її найбільшого авторитету зокрема. З іншого боку, серед них завжди існували середовища, які не сповідували безумовну радянську лояльність. За таких обставин класик національної історіографії хоч і вважався персоною нон-грата у просторі української радянської історіографії, але насправді був присутнім у ній у розмаїтих вимірах.

Насамперед це умовний «бібліографічний» вимір. Ідеться про можливість доступу радянських істориків до текстів М.Грушевського. Дослідження діяльності цензурних установ в УРСР дають підстави для висновків про відсутність імені вченого у списках видань, заборонених до розповсюдження у книготорговельній мережі, відкритих фондах бібліотек України та інших республік, окрім праці «Ілюстрована історія України» видання 1918 р., внесеної до цензурних індексів у 1954 р.³⁹ Існують переконливі відомості про те, що вже наприкінці 1960-х рр. (як зазначав поінформований сучасник, слова якого відображено в донесенні співробітника КДБ) «праці Грушевського [були] поставлені на полиці у бібліотеках, їх могли вільно читати студенти і молоді історики»⁴⁰. Попри погіршення ідеологічної ситуації в УРСР 1970-х рр., і в той час твори М.Грушевського можна було вільно замовити в бібліотеці Інституту історії АН УРСР⁴¹. Лише в кінці 1978 або на початку 1979 рр. на підставі усної вказівки В.Маланчука керівництву Укрліту всі праці історика вилучили з відкритого доступу⁴².

У дійсності можливість для читання текстів М.Грушевського в пересічного читача, у тому числі й історика, були обмежені. По-перше, упродовж 1920 – середини 1930-х рр. через невпорядкованість роботи цензурних органів, розпливчастість і нечіткість вимог, які до них висувалися, у бібліотеках і книгарнях республіки проводилися тотальні (а не вибіркові, базовані на чітких індексах заборонених видань) вилучення «ідеологічно й політично шкідливої літератури». Така практика призвела до знищення, переробки на макулатуру чи розкрадання багатьох творів, у тому числі й тих, які пізніше не потрапляли до названих індексів⁴³. Постраждали

³⁸ Докладний виклад процесу повернення спадщини М.Грушевського в інтелектуальне та суспільно-політичне життя України на рубежі 1980–1990-х рр. див.: *Клід Б.* Історія і політика: Боротьба навколо спадщини Михайла Грушевського // *Український історик*. – 1991–1992. – №3-4/1-4. – С.186–199; *Білокінь С.* Видання «Споминів» М.Грушевського: історія рукопису та видання // *Український археографічний щорічник: Нова серія*. – Вип.15. – К., 2010. – С.697–713.

³⁹ *Федотова О.О.* Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917–1990 рр.). – К., 2009. – С.148.

⁴⁰ Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977)... – С.283.

⁴¹ *Гуржій О.* Історик-адміністратор: Арнольд Шевелев очима сучасника // *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. – Вип.9. – К., 2016–2017. – С.214.

⁴² *Білокінь С.І.* На полицях спецфондів у різні роки // *Слово і час* (Київ). – 1990. – №1. – С.75; *Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. / Упор. Т.Гунчак, Р.Сольчаник*. – Т.8: 40-ві – 80-і роки ХХ ст. – К., 2001. – С.336.

⁴³ *Очеретянюк В.* Загратовані книги: Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20–30-ті рр. // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. – Вип.1. – К., 1996. – С.136–138.

і праці М.Грушевського⁴⁴. По-друге, у періоди загострення ідеологічної ситуації директори провідних бібліотек могли на свій розсуд, без формальних указівок «згори» переводити на «спеціальне зберігання» твори «політично скомпрометованих» авторів. Існують свідчення про відсутність уже у середині 1930-х рр. вільного доступу до праць М.Грушевського в бібліотеці ВУАН⁴⁵. По-третє, виявлення особливого інтересу до певних авторів, зокрема до М.Грушевського, було рідкісним явищем ще й через елементарний страх привернути увагу ідеологічно пильних співробітників бібліотек або органів держбезпеки. Такі побоювання не були безпідставними. Наприклад, у згаданому вище циркулярі ОДПУ 1925 р. «районним резидентам» «пропонувалося [...] фіксувати всіх тих, хто виявляє інтерес» до «Історії України-Руси», її «розповсюдження серед населення» та інформувати про це секретних інформаторів, зобов'язати їх посилювати нагляд за такими особами⁴⁶. Вияви інтересу до постаті, спадщини М.Грушевського серед істориків республіки відстежувалися в 1960–1970-х рр.⁴⁷

Опосередкованим способом дізнатися про висновки М.Грушевського було читання авторів, які на нього покликалися. Певна річ, що з удосконаленням методики виявлення «ідейно небезпечних» праць таких ставало дедалі менше. Так, із 1947 р., після підготовки Головлітом «Указівок цензури художньої літератури», зазначена практика робилася майже примарною, оскільки в переліку відомостей, заборонених для розповсюдження, називалося «схвалення буржуазно-націоналістичних поглядів Грушевського і його “школи”»⁴⁸.

Існують відомості й про такий канал потрапляння до читача неконтрольованої історичної інформації, як наявність праць українських недержавських істориків, у тому числі М.Грушевського, у домашніх бібліотеках та на книжкових ринках, у букіністичних книгарнях. У 1922 р. один із вищих посадовців республіки констатував, що «немає жодного села, де не було б “Історії” Грушевського, а наша компартія до цього часу нічого в селі цій “Історії” не протиставила»⁴⁹. У 1954 р. колишній партизанський командир і письменник П.Вершигора у критичній статті (яку зрештою не було опубліковано) про перший том підготовленої провідними республіканськими авторами «Історії Української РСР», що її він подав до московської газети «Правда», звинуватив останніх у «затиранні всього героїчного в історії українського народу». При цьому дописувач уважав закономірним той факт, що за умов відсутності доброї радянської історичної літератури читацьку аудиторію й далі приваблювали твори старих істориків: «Особисто мені не раз доводилося чути від чесних радянських людей і на Україні, і в Москві, які цікавилися історією братерської співдружності під впливом святкування 300-річчя, що вони читають Грушевського, Куліша або в крайньому разі Костомарова, але не читають нашої історичної літератури»⁵⁰.

«Націоналістична» література потрапляла й до приватних книгозбірень українських радянських істориків⁵¹. Останні практикували декілька способів використання

⁴⁴ Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність. – К., 1993. – С.60.

⁴⁵ Михайло Грушевський: між історією та політикою... – С.157.

⁴⁶ Там само. – С.64.

⁴⁷ Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977)... – С.231–235, 281–284, 337.

⁴⁸ Федотова О. Політична цензура... – С.187.

⁴⁹ Цит. за: Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – С.31.

⁵⁰ Цит. за: Єкельчик С. Імперія пам'яті... – С.177.

⁵¹ Батурина С. Бібліотека Ф.П.Шевченка як джерело до реконструкції наукового світогляду вченого // «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т.2. – К., 2004. – С.58; Гуржій О. Історик-адміністратор... – С.214–215.

текстів патріарха української історіографії. Зокрема маємо низку свідчень сучасників про розповсюдженість практики плагіату праць заборонених учених, у тому числі М.Грушевського⁵². Вірогідно, що з доробку історика рясно «запозичували» фактичний матеріал, користуючись відсутністю або складністю доступу широкого загалу до його праць. Цілковито відверто про це висловлювався М.Марченко: «Всі хто його (М.Грушевського – *В.Я.*) лає, у нього ж таки безсоромно списують»⁵³. Проте на сьогодні, за відсутності «доказової бази», видається неможливим визначити рівень розповсюдженості такого способу «інтерпретації» М.Грушевського.

Найбільш поширеною формою комунікації українських радянських авторів із доробком «буржуазно-націоналістичного історика» стала «критика» його спадщини й діяльності. Дехто на тавруванні М.Грушевського навіть збудував власну кар'єру⁵⁴.

Цікавим фактом видається те, що попри постійне поборювання ідей М.Грушевського, владі й історикам УРСР це не дуже вдавалося. Ідеться про присутність патріарха української гуманітаристики на конструктивному, та навіть концептуальному рівні. Цей феномен рецепції М.Грушевського в науці, яка всіма силами намагалася переконати своїх політичних аудиторів і саму себе у власній принциповій ідеологічній стерильності, вимагає більш докладного аналізу.

Той факт, що «нова», нібито вже стерильно-марксистська, українська історіографія все ще перебувала під чарами текстів і сенсів її «ідейного ворога», відверто визнавали провідні гуманітарії республіки першого сталінського «призову» кінця 1930–1940-х рр. Це було покоління, яке мало забезпечити розрив будь-яких зв'язків з історіографічним «націоналістичним» минулим. На те, що українські історики були «виховані» на працях М.Грушевського, що вони не мали такого авторитету, і тому, за словами Л.Кагановича, «плелися в його хвості», покликалися учасники згаданої вище ідеологічної наради у ЦК КПУ 1947 р. як на «загальновідомі факти»⁵⁵. Після 1947 р. подібні «каяття» були неможливими з огляду на вимушене та, як уважалося, успішне «виправлення помилок», «перевиховання» в марксистсько-ленінському дусі. Проте за відсутності відвертих декларацій залежності надалі практикувалися свідоме чи несвідоме переігравання ідей визначного вченого, а у часи «відлиги», «послаблень» або «хитань» – більш відкрита їх підтримка (без формального артикулювання їх значимості).

Українська радянська історіографія узгоджувалася з М.Грушевським у двох базових методологічних принципах. По-перше, вона визнавала (хоч і формально) самостійний характер українського історичного процесу (рівночасно як в ідеологічних формулах радянської національної політики не піддавалося сумніву існування української нації). По-друге, радянські історики, як і М.Грушевський, уважали «рушійною силою історії» та, відповідно, предметом історичної науки «народні маси». Те, що радянська історіографія погоджується з цими положеннями й навіть завдячує М.Грушевському в їх просуванні в науковий обіг, визнавав ще 1929 р. лідер українських істориків-марксистів М.Яворський⁵⁶. Однак пізніше таке досить неупереджене трактування витоків історієписання по-радянськи стало неможливим.

⁵² Стенограма розмов [Степана Величенка] з Ярославом Дзирою 1988 р. Ч.1 [Електронний ресурс]: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1200-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroi-u-1989-ri-chastyna-1>; *Марченко В.* Листи до матері з неволі. – К., 1994. – С.358.

⁵³ *Марченко В.* Листи до матері... – С.358.

⁵⁴ Докладний опис «наукових звершень» такого типу істориків див.: *Дашкевич Я.* Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // *Український історик.* – 1996. – №1/4. – С.88–141.

⁵⁵ Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали: 1936–1991: У 2 кн. – Кн.1: 1936–1947. – С.527, 531–532, 537, 541, 552.

⁵⁶ *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників... – С.318–319.

Попри репресивний тиск із боку влади, в українській радянській історичній науці завжди існували нечисленні кола національно-орієнтованих фахівців, які шукали можливості переінтерпретації історичної концепції за рахунок наповнення її національно значущими категоріями. Вони розглядали спадщину М.Грушевського як джерело натхнення для такого переосмислення. Питання стояло лише про межі допустимого та про способи її (спадщини) застосування.

В основі інтересу до проскрибованого вченого лежала його репутація найбільшого українського історика. Таке бачення М.Грушевського було панівним серед українських та іноземних учених-гуманітаріїв ще за його життя, попри поширені у цих середовищах незгоду з політичними аспектами його діяльності, заперечення ідеологічних позицій чи несприйняття певних особистих рис⁵⁷. При тому інтелектуальні здобутки М.Грушевського визнавали не тільки його нечисленні учні та співробітники, котрі пережили сталінські репресії, але й окремі представники нових, уже суто радянських генерацій українських істориків. У 1945 р., напередодні активної фази повоєнного «розвінчування» М.Грушевського один із них, випускник Московського історико-архівного інституту, учень визначного російського радянського історика академіка М.Тихомирова Ф.Шевченко підготував статтю «Хроніка діяльності М.С.Грушевського з 1917 до 1924 р.»⁵⁸. У цьому неопублікованому тоді тексті цілком адекватно, без ідеологічних інвектив, притаманних кампанії проти «буржуазно-націоналістичних фальсифікацій», відтворювалася фактографічна канва діяльності вченого у зазначений період. Згаданий вище М.Марченко у відповіді на критичну рецензію Л.Коваленка на свою синтетичну працю, що готувалася до друку наприкінці 1950-х рр. (опублікована 1959 р. під назвою «Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)»), закидав своєму візаві незнання класика української історіографії. Більше того, він відверто протиставляв його науковий рівень «знанням та науковій ерудиції» М.Грушевського, якими видатний історик володів і яких, стверджувалося, «ми з рецензентом і багато інших колег ніколи до кінця свого життя не досягнемо»⁵⁹. В іншій неопублікованій рецензії викладача Львівського державного університету Я.Кіся на історичний нарис про цей навчальний заклад, що готувався у другій половині 1960-х рр., рецензент не погоджувався з ігноруванням авторами узагальнення «видатних» персоналій вищої школи, серед яких називався і М.Грушевський⁶⁰.

Збереглися відомості про неофіційний культ М.Грушевського, поширений серед національно орієнтованих українських істориків 1960-х рр.⁶¹ За доповідями оперативних співробітників КДБ і спогадами сучасників, у цих колах висловлювалися думки про світовий рівень досліджень історика, про необхідність перегляду негативних оцінок його наукової спадщини та доцільність її перевидання й популяризації, здійснювалися комеморативні акції з нагоди 100-річного ювілею вченого (зокрема відвідування його могили). Імовірно, що праці історика поширювалися у самвидаві. Достеменно відомо про те, що в 1960-х рр. саме таким чином в

⁵⁷ Див. докл.: Там само.

⁵⁸ Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського НАН України. – Ф.349. – Спр.112. Публікацію «Хроніки...» див.: Шевченко Ф. Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження). – К., 2014. – С.341–365.

⁵⁹ Михайло Марченко (1902–1983): Патріот, репресований історик // Зона. – 1993. – №4. – С.197.

⁶⁰ Державний архів Львівської області. – Ф.Р-119. – Оп.17. – Спр.614. – Арк.69–70.

⁶¹ Див.: Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977)... – С.231–235, 281–284, 337; Брайчевський М. Як ми вшанували Михайла Грушевського в день його століття // Український історик. – 1996. – №1/4. – С.319–321; Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник / В.А.Смолій (гол. ред.) та ін. – Вип.2. – Ч.1. – К.; Л., 2003. – С.99.

обіг на території республіки потрапили до того відомі дуже вузькому колу мемуари М.Грушевського у двох частинах із розповіддю автора про дитячі та юнацькі роки, часи Української Центральної Ради тощо⁶².

Попри неофіційне пошанування М.Грушевського, в офіційних загальносоюзних і республіканських публікаціях періоду хрущовської «відлиги», насамперед у синтетичних працях, його оцінки залишалися різко негативними⁶³. На цьому тлі з кінця 1950-х рр. деякі історики, користуючись розширенням рамок дозволеного, на свій страх і ризик робили спроби вписати вченого в науковий обіг через покликання на його праці без обов'язкових у таких випадках звинувачувальних коментарів⁶⁴. Відомо, що монографія Ф.Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» спричинила запеклу кількамісячну дискусію (з яскраво вираженим ідеологічним і персональним контекстами) в Інституті історії АН УРСР та появу низки прохолодних або й негативних рецензій, а серед найбільших «ідеологічних помилок» автора називалася концептуальна близькість змісту книги з ідеями «націоналіста» М.Грушевського⁶⁵.

Важливим сюжетом на тему можливості в УРСР 1950–1980-х рр. конструктивної рецепції ідей М.Грушевського є історія творення й функціонування однієї з концепцій М.Брайчевського. Цей дослідник східнослов'янського етногенезу впродовж наукової кар'єри обстоював тезу про слов'янський характер черняхівської археологічної культури й ототожнював її з антами. На думку М.Брайчевського, останні в передкиївські часи почали іменуватися полянами – сукупністю шести південноруських союзів племен, що проживали на території сучасної України. Як уважав учений, анти-поляни тоді продовжували зберігати відносну етнічну та політичну єдність, формуючи так звану «вузьку», «первісну» Південну Русь – «первинне ядро майбутньої Русі (Русі в широкому значенні слова)»⁶⁶. Ця концепція мала підтримку одного з найбільш впливових радянських істориків Б.Рибакова, який, починаючи з 1940-х рр. і так само впродовж усієї наукової активності стояв на близьких позиціях, листувався з українським колегою, навіть обіцяв йому у середині 1960-х рр. сприяння у захисті докторської дисертації⁶⁷. Аналітичну конструкцію М.Брайчевського чимало його «пильних» українських і російських колеґ-археологів сприйняли як «приховане протягування» теорії походження українського народу М.Грушевського⁶⁸. При тому до кінця 1960-х рр. М.Брайчевський у своїх

⁶² Білокінь С. Видання «Споминів» М.Грушевського... – С.698–699. Ці мемуарні записи було опубліковано у журналі «Київ» під назвою «Спомини» впродовж 1988–1993 рр.

⁶³ Грушевський Михайло Сергійович // Українська радянська енциклопедія. – Т.3. – К., 1960. – С.509–510; Рубач М.А. Грушевский Михаил Сергеевич // Советская историческая энциклопедия. – Т.4. – Москва, 1963. – С.858–859; Историография истории СССР (с древнейших времён до Великой Октябрьской социалистической революции) / Под ред. В.Е.Иллерицкого, И.А.Кудрявцева. – Москва, 1961. – С.488; Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М.В.Нечкиной (гл. ред.) и др. – Т.3. – Москва, 1963. – С.652–654.

⁶⁴ Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – С.25, 51–52, 183, 228; Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К., 1959. – С.23, 108, 135, 140, 163, 254–256; Шекера І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі: З історії зовнішньої політики в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII–X ст. – К., 1963. – С.10, 23, 46, 49, 68.

⁶⁵ Див. докл.: Ясь О. «На чолі республіканської науки...»: Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії. – К., 2016. – С.266–267.

⁶⁶ Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К., 1968. – С.163.

⁶⁷ Див. докл.: Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР... – С.148–149.

⁶⁸ Про одного з таких діячів М.Брайчевський, на той час співробітник Інституту археології АН УРСР, писав Б.Рибаков в 1953 р. (цитуємо мовою оригіналу): «Обстановка у нас в Институте, в условиях которой приходится работать, определяется тем, что известный Вам [...] считает всех, занимающихся изучением антов или культуры полей погребений, и считающих, что анты и культура полей погребений имели какое-нибудь отношение к Руси, если не просто врагами народа, то приятелями Грушевского во всяком случае. А если

текстах уникав будь-яких згадок або покликань на свого знаменитого попередника. У 1968 р. М.Брайчевський опублікував фундаментальну монографію, де виклав свою етногенетичну концепцію в розгорнутому, цілісному й поширеному на епоху Київської Русі вигляді. Тут уперше знаходимо його стислі, але доволі змістовні та фактично схвальні або нейтральні оцінки поглядів М.Грушевського на походження східнослов'янських народів⁶⁹. У загальних рисах етногенетична концепція вченого не зазнала змін і зі зникненням політичної цензури на рубежі 1980–1990-х рр. Відтоді М.Брайчевський уже без риторичного маскування заманіфестував прихильність до погляду М.Грушевського на антів як на прямих предків українського народу, додаючи до міркувань свого попередника також думку, що «безпосередніми предками нашого народу були не лише анти (яких ототожнюємо з літописними полянами), а й розташовані більше на північ деревляни та сіверяни»⁷⁰.

Реальна присутність спадщини М.Грушевського у просторі української радянської гуманітаристики 1960-х рр. та прихильне ставлення високопосадовців республіки до часткової його реабілітації зумовили, як уже згадувалося, вихід друком 1966 р. двох публікацій про нього – науково-популярного нарису І.Бойка, Є.Кирилюка та наукової розвідки Ф.Шевченка. Ці праці стали найбільшим досягненням реабілітаційного процесу, окресливши його зміст і межі⁷¹. Фактично вони сигналізували про спробу повернення до офіційної оцінки М.Грушевського як «видатного українського буржуазного історика», що неї дотримувалася офіційна історіографія у СРСР та УРСР у 1920 – на початку 1930-х рр.

Надалі така обмежена реабілітація, найімовірніше через протидію консервативної частини партійних функціонерів та істориків, не мала продовження. У другій половині 1960 – на початку 1970-х рр. у науковій літературі ще можна було зустріти нейтральні й позитивні покликання та характеристики поглядів історика⁷². Проте цього не скажеш про колективні видання того часу, автори яких дотримувалися однозначно негативних щодо М.Грушевського позицій⁷³.

У період із 1972 по 1988 рр. в радянській літературі, у тому числі в українських публікаціях, марно шукати схвальні чи бодай нейтральні оцінки творчості й діяльності М.Грушевського. Атестація історика як «запеклого буржуазного націоналіста» в текстах того часу була незмінною. Це стало виразним маркером повернення української радянської історіографії до жорсткого російськоцентричного, позбавленого української перспективи історичного нарративу. Іронія розвитку (радше стагнації)

кто-нибудь (не приведи Господь) зайкнётся о том, что Среднее Поднепровье и вообще Южная Русь играла когда-то большую роль, чем, скажем, Архангельская или Вологодская губерния, то таковой крамольник подвергается немедленному гонению как поборник украинского буржуазного национализма» (див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського НАН України. – Ф.320. – Спр.1522. – Арк.1).

⁶⁹ *Брайчевський М.Ю.* Походження Русі... – С.9–10, 148, 154, 163–165, 178, 183–185, 188–189, 190–191.

⁷⁰ *Брайчевський М.* Проблема антів // Український історик. – 1997. – №1/4. – С.57.

⁷¹ Див. докл.: *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР... – С.356–360.

⁷² Див.: *Гапусенко І.М.* Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря. – К., 1966. – С.130; *Шекера І.М.* Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. – К., 1967. – С.149, 173; *Кравець М.М.* Гетьман України Петро Конашевич-Сагайдачний // Український історичний журнал. – 1967. – №4. – С.127–128; *Дзира Я.І.* Українські літописи XVII–XVIII ст. в радянській історіографії // Історичні джерела та їх використання. – Вип.3. – К., 1968. – С.177–178, 183; *Його ж.* Першовідкривач українських старожитностей, будівничий київської філологічної школи (До 100-річчя від дня народження академіка В.М.Перетца) // Український історичний журнал. – 1970. – №1. – С.137; *Його ж.* Самійло Величко та його літопис (До 300-річчя від дня народження літописця) // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип.4. – К., 1971. – С.204, 206–207, 222–223; *Літопис Самовидця / Вид. підгот. Я.І.Дзира.* – К., 1971. – С.14, 19, 22, 35, 39, 51, 63, 188.

⁷³ Див., напр.: *Рубач М.А.* Грушевський Михайло Сергійович // Радянська енциклопедія історії України. – Т.1. – К., 1969. – С.483–484. Пор.: *Рубач М.А.* Грушевський Михайл Сергеевич // Советская историческая энциклопедия. – Т.4. – Москва, 1963. – С.858–859.

історичної думки в УРСР 1970–1980-х рр. полягала в тому, що девальвація української історії як наукової дисципліни парадоксальним чином поєднувалася з публікацією у цей самий час найбільш глобального за обсягом її узагальнення впродовж усього радянського періоду – десятитомної колективної «Історії Української РСР», виданої українською мовою 1977–1979 рр. та російською в 1981–1985 рр.

Починаючи з 1988 р. на шпальтах республіканських літературно-мистецьких журналів, дедалі менше залежних від волі високопосадовців та все більш орієнтованих на думку національних інтелектуалів, стали з'являтися статті сміливого, навіть на той час, змісту, який контрастував із позицією офіційної історіографії. Долаючи опір консервативних, а інколи й відверто «охоронних» сил у вищому республіканському керівництві та близьких до влади істориків, С.Білокінь у липні 1988 р. опублікував у письменницькому тижневику незвичайну для ока радянського читача компліментарну статтю про М.Грушевського⁷⁴. У грудні того ж року на засіданні українознавчого клубу «Спадщина» в Києві той самий С.Білокінь та історик-дисидент Я.Дашкевич виступили з доповідями про «найвидатнішого українського історика»⁷⁵. Це означення, яке застосував тоді Я.Дашкевич, ставило під сумнів сам сенс існування тогочасної радянської історіографії, що протиставляла себе М.Грушевському як «буржуазно-націоналістичному фальсифікатору» історії України. Ситуація стрімко змінювалася й у 1989 р. теза про необхідність «повернути народу наукову спадщину М.Грушевського»⁷⁶ (як названо одну з опублікованих тоді статей) вже не викликала серйозного опору у владних колах. Більше того, у пресі почалося обговорення конкретних проблем такого повернення. Зокрема йшлося про необхідність звільнення від політико-ідеологічних оцінок, про археографічні проблеми підготовки до друку праць М.Грушевського, про потребу віднайдення й публікації завершального тому «Історії України-Руси» тощо. Крім того, як уже зазначалося, почалося оприлюднення студій ученого – з 1988 р. на шпальтах часописів, а з 1990 р. й окремими виданнями.

Отже маємо підстави стверджувати, що на фактологічному й концептуальному багажі текстів М.Грушевського українська радянська історіографія значною мірою вибудовувала власний наратив історії України та свою ідентичність – і через неофіційне засвоєння, і через офіційне засудження, і через проведення демаркації з теоретичною моделлю видатного вченого. Можна сказати, що якби для офіційної української радянської історичної науки М.Грушевського не було, то його варто було б вигадати. Для тієї ж порівняно незначної групи істориків в УРСР, фахова тожність яких не обмежувалася радянськими взірцями професійної поведінки, а то й контрастувала з ними, патріарх української історіографії був неоголошеним найбільшим науковим авторитетом і мірилом концептуальних підходів. У різні способи, так чи інакше, але «грушевськіана» таки була вплетена у тканину української радянської історіографії.

Спостереження про рецепцію М.Грушевського в історичній науці радянської України створюють передумови і для корекції усталених уявлень про сприйняття історика в історичній науці України незалежної. Потребують доповнення міркування сучасних грушевськознавців про те, що первинний інтерес до М.Грушевського

⁷⁴ Білокінь С. Михайло Грушевський // Літературна Україна. – 1988. – №29. – 21 липня. – С.7.

⁷⁵ Клід Б. Історія і політика... – С.189–190.

⁷⁶ Боряк Г. Повернути народів наукову спадщину М.С.Грушевського // Літературна Україна. – 1989. – №11. – 16 березня. – С.8.

з боку українських істориків в умовах скинення тягаря радянського політичного контролю був викликаний новопосталими/злободенними спонуками інтелектуального (пошук авторитетних попередників для спростування радянської концепції історії) та суспільно-політичного (науково обґрунтоване вмонтування українського минулого в український національний проект – який би конкретний зміст у нього не вкладали) штибу. На нашу думку, у даному разі має йтися не тільки про злободенність, а і про континуум із попереднім етапом історієписання. На початках історичної науки в незалежній Україні повернення імені та спадщини М.Грушевського в науковий і суспільний обіг здійснювали значною мірою ті самі історики, котрі в радянський період у різний спосіб практикували «грушевськіану»⁷⁷, і без попереднього, «радянського», досвіду сприйняття М.Грушевського навряд чи цей процес був би таким швидким і професійно конвенційним.

REFERENCES

1. Baran, V., Mandebura, O., Shapoval, Yu. & Yudynkova, H. (Comps.). [2003]. Petro Shelest: «Spravzhnii sud istorii shche poperedu»: Spohady. Shchodennyky. Dokumenty. Materialy. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
2. Baturina, S. [2004]. Biblioteka F.P.Shevchenka yak dzhereho do rekonstruktsii naukovoho svitohliadu vchenoho. "Istyny vstanovliuie sud istorii": Zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka, 2, 55–66. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Bilokin, S. [1988]. Mykhailo Hrushevskyy. *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine*, 29, 7. [in Ukrainian].
4. Bilokin, S. [2010]. Vydannia "Spomyniv" M.Hrushevskoho: istoriia rukopysu ta vydannia. *Ukrainskyi arkhografichnyi shchorichnyk: Nova seriia – Ukrainian Archeographic Yearbook: A New Series*, (15), 697–713. [in Ukrainian].
5. Bilokin, S.I. [1990]. Na polytsiakh spetsfondiv u rizni roky. *Slovo i chas – Word and Time*, 1, 69–76. [in Ukrainian].
6. Boiko, I., Kyryliuk, Ye. [1966]. Mykhailo Hrushevskyy. *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine*, 77, 3–4. [in Ukrainian].
7. Boriak, H. [1989]. Povernuty narodovi naukovu spadshchynu M.S.Hrushevskoho. *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine*, 11, 8. [in Ukrainian].
8. Braichevskyy, M. [1996]. Yak my vshanovували Mykhaila Hrushevskoho v den yoho stolittia. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1/4, 319–321. [in Ukrainian].
9. Braichevskyy, M. [1997]. Problema antiv. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1/4, 56–60. [in Ukrainian].
10. Braichevskyy, M.Yu. [1968]. *Pokhodzhennia Rusi*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
11. Dashkevych, Ya. [1996]. Borotba z Hrushevskym ta yoho Lvivskoiu shkoloiu za radianskykh chasiv. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1/4, 88–141. [in Ukrainian].
12. Dzyra, Ya. [1998]. Intelektual z natsionalnoi vdacheiu. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky: Zbirnyk naukovykh prats ta spohadiv [Pamiati vydatnoho vchenoho-istoryka, chl.-kor. NAN Ukrainy I.O.Hurzhiia]*. Kyiv, (2), 462–474. [in Ukrainian].
13. Dzyra, Ya.I. [1968]. Ukrainski litopysy XVII–XVIII st. v radianskii istoriografii. *Istorychni dzhereha ta yikh vykorystannia – Historical Sources and Their Use*, (3), 177–189. [in Ukrainian].
14. Dzyra, Ya.I. [1970]. Pershovidkryvach ukrainskykh starozhytnosti, budivnychy kyivskoi filolohichnoi shkoly [Do 100-richchia vid dnia narodzhennia akademika V.M.Perettsa]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 135–137. [in Ukrainian].
15. Dzyra, Ya.I. [1971]. Samiilo Velychko ta yoho litopys [Do 300-richchia vid dnia narodzhennia litopystsia]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukrainkii RSR – Historiographical Studies in the Ukrainian SSR*, (4), 198–223. [in Ukrainian].
16. Dzyra, Ya.I. [Comp.]. [1971]. *Litopys Samovydtisia*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
17. Fedoruk, Ya. [2013]. Zhyttia Mykhaila Hrushevskoho v Moskvi ta yoho orhanizatsiina diialnist (1931–1934). *Zahartovana istoriieiu: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu profesora Nadii Ivanivny Myronets z nahody 80-littia vid dnia narodzhennia*, 175–204. Kyiv. [in Ukrainian].
18. Fedotova, O.O. [2009]. *Politychna tsenzura drukovanykh vydan v USRR–URSR (1917–1990 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Formozov, A.A. [2004]. *Russkie arkhologi v period totalitarizma: Istoriograficheskie ocherki*. Moskva: Znak. [in Russian].
20. Grekov, B.D. [1946]. *Krestyane na Rusi s drevnejshikh vremen do XVII v. Moskva; Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR*. [in Russian].
21. Hapusenko, I.M. [1966]. *Borotba skhidnykh slovian za vykhid do Chornoho moria*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Hrekov, B.D. [1951]. *Kyivska Rus*. Kyiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].
23. Hrushevskyy Mykhailo Serhiiovych. [1960]. *Ukrainska Radianska Entsyklopediia*, 3, 509–510. Kyiv: Holov. red. URE. [in Ukrainian].
24. Hunchak, T. & Solchanyk, R. [Comps.]. [2001]. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*, 8. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
25. Hurzhii, O. [2016–2017]. Istoryk-administrator: Arnold Sheveliev ochyma suchasnyka. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky – Eidos: Historiographic Almanac*, 9, 209–216. [in Ukrainian].

⁷⁷ Див.: *Пуріс Р.Я.* Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал. – 1996. – №5. – С.77–80.

26. Illeritskij, V.E. & Kudryavtsev, I.A. (Eds.). (1961). *Istoriografiya istorii SSSR (s drevnejshikh vremen do Velikoj Oktyabrskoj sotsialisticheskoy revolyutsii)*. Moskva: Sotsekgiz. [in Russian].
27. Kasianov, H. (n.d.). *Ukraina-1990: «boi za istoriyu»*. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2007/1/ukraina-1990-boi-za-istoriyu.html> [in Russian].
28. Klid, B. (1991–1992). *Istoriia i polityka: Borotba navkolo spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho. Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian, 3-4/1-4, 186–199*. [in Ukrainian].
29. Kolesnyk, I.I. (2005). Fedir Shevchenko: intelektualna henealohiia ukrainskoho radianskoho istoryka. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 2, 178–192*. [in Ukrainian].
30. Kravets, M.M. (1967). Hetman Ukrainy Petro Konashevych-Sahaidachnyi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 4, 126–128*. [in Ukrainian].
31. Malanchuk, V. (1971). Dvi kontseptsii mynuloho i suchasnoho Ukrainy. *Zhovten – October, 1, 101–109*. [in Ukrainian].
32. Marchenko, M.I. (1959). *Ukrainska istoriografiiia (z davnikh chasiv do seredyiny XIX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
33. Marchenko, V. (1994). *Lysty do materi z nevoli*. Kyiv: Fundatsiia im. Oleha Olzhycha. [in Ukrainian].
34. Mavrozin, V. (1945). *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva*. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo gosudarstvennogo ordena Lenina universiteta. [in Russian].
35. Nechkina, M.V. (Ed.). (1963). *Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR, 3*. Moskva: AN SSSR. [in Russian].
36. Ocheretianko, V. (1996). Zagratovani knyhy: Vstanovlennia partiino-derzhavnoho kontroliu nad vydanniam, rozposviu-dzhenniam ta vykorystanniam literatury v Ukraini u 20–30-ti roky. *Z arkhiviv VUChK-GPU-NKVD-KHB – From the Archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB, 1, 128–141*. [in Ukrainian].
37. Ovcharenko, F.D. (2000). *Spohady*. Kyiv: Oriany. [in Ukrainian].
38. Plokhii, S. (2009). U poshukakh ostannoho tomu Mykhaila Hrushevskoho. *Poklykannia: Zbirnyk prats na poshanu profesora o. Yurii Mytsyka, 66–75*. Kyiv. [in Ukrainian].
39. Pyrih, R. (1993). *Zhyttia Mykhaila Hrushevskoho: Ostannie desiatyllittia (1924–1934)*. Kyiv. [in Ukrainian].
40. Pyrih, R.Ya. & Telvak, V.V. (2016). *Mykhailo Hrushevskyy: biohrafichnyi narys*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
41. Pyrih, R.Ya. (1996). Hrushevskoznavstvo: stan ta perspektyvy rozvytku. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 5, 71–83*. [in Ukrainian].
42. Pyrih, R.Ya. (2016). Mykhailo Hrushevskyy: suspilne usvidomlennia istorychnoi postati. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 4, 4–10*. [in Ukrainian].
43. Pyrih, R.Ya., Hrytsenko, T.T., Rublov, O.S. & Soloviova, A.A. (Comps.). (1997). *Mykhailo Hrushevskyy: mizh istoriieiu ta politykoiu (1920–1930-ti roky): Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kyiv. [in Ukrainian].
44. Robinson, A.M. (2009). M.S.Grushevskij i russkaya akademicheskaya elita. *Slavyanskij almanakh 2008, (13), 177–206*. Moskva. [in Russian].
45. Rubach, M.A. (1963). Grushevskij Mikhail Sergeevich. *Sovetskaya Istoricheskaya Entsiklopediya, 4, 858–859*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian].
46. Rubach, M.A. (1969). Hrushevskyy Mykhailo Serhiiovych. *Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy, 1, 483–484*. Kyiv: Holovna redaktsiia URE. [in Ukrainian].
47. Rublov, O.S. & Yurkova, O.V. (Comps.). (2011). *Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: Dokumenty i materialy: 1936–1991, 1*. Kyiv. [in Ukrainian].
48. Rublov, O.S. (Comp.). (2007). *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: Druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977): Dokumenty i materialy*. Kyiv. [in Ukrainian].
49. Shapoval, Yu. (2004). Zanurenna u temriavu: Mykhailo Hrushevskyy u 1919–1934 rr. *Aktualni problemy vitchyzniano istorii XX st. – Actual Problems of National History of 20 Century, (1), 306–421*. Kyiv. [in Ukrainian].
50. Shekera, I.M. (1967). *Kyivska Rus XI st. u mizhnarodnykh vidnosynakh*. Kyiv. [in Ukrainian].
51. Shekera, I.M. (1963). *Mizhnarodni zviazky Kyivskoi Rusi: Z istorii zovnishnoi polityky v period utvorennia i zmitsnennia Drevnoruskoj derzhavy v VII–X st.* Kyiv. [in Ukrainian].
52. Shevchenko, F.P. (1966). Chomu Mykhailo Hrushevskyy povernusia na Radiansku Ukrainu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 11, 13–31*. [in Ukrainian].
53. Shevchenko, F. (2014). *Istorychni studii: Zbirka vybranykh prats i materialiv (Do 100-rychchia vid dnia narodzhennia)*. Kyiv. [in Ukrainian].
54. Shevchenko, F.P. (1959). *Politychni ta ekonomichni zviazky Ukrainy z Rosiieiu v seredyiny XVII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
55. Smolii, V.A. (Ed.). (2003). *Ukrainski istoriky XX stolittia: Biobibliografichni dovidnyk, 2*. Kyiv; Lviv. [in Ukrainian].
56. Sokhan, P.S., Ulianovskyy, V.I. & Kirzhaiev, S.M. (1993). *M.S.Hrushevskyy i Academia: Ideia, zmahannia, dialnist*. Kyiv. [in Ukrainian].
57. Stenohrama rozmov [Stepana Velychenka] z Yaroslavom Dzyroiou 1988 r. Ch.1. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1200-stenohrama-rozmov-z-yaroslavom-dzyroiou-1989-r-chastyna-1> [in Ukrainian].
58. Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX st.)*. Kyiv; Drohobych. [in Ukrainian].
59. Telvak, V. (2011). *Hrushevskoznavstvo – spetsialna haluz istorychnykh znan: Navchalno-metodychni posibnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Drohobych. [in Ukrainian].
60. Yakubets, O.A. (2014). V.Shcherbyskyi ta ideolohiia: do pytannia shchodo prychn „malanchukivshchyny”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 5, 107–125*. [in Ukrainian].
61. Yaremchuk, V. (2009). *Mynule Ukrainy v istorychnii nauks URSR pislialatynskoi doby*. Ostroh. [in Ukrainian].
62. Yaremchuk, V. (2017). *Ukrainska istoriografiiia: suspilno-politychna istoriia*. Ostroh. [in Ukrainian].
63. Yas, O. (2016). *„Na choli respublikanskoj nauky...”: Instytut istorii Ukrainy (1936–1986): Narys z instyutsionalnoi ta intelektualnoi istorii*. Kyiv. [in Ukrainian].

64. Yefimenko, H.H. (2007). Rol "Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu" u vysvitlenni "bilykh pliam" istorii Ukrainy (1988–1991). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 93–118. [in Ukrainian].
65. Yekelchuk, S. (2008). *Imperii pamiaty: Rosiisko-ukrainski stosunki v radianskii istorychnii uiavi*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
66. Yurkova, O. (2013). Taiemnytsi ofitsiinoho nekroloha Mykhaila Hrushevskoho. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian History: Facts, Judgments, Searches*, (22), 31–54. [in Ukrainian].
67. Yushkov, S., Slavin, L., Huslysty, K., Petrovskiy, M. (1943). *Istoriia Ukrainy*, 1. Ufa. [in Ukrainian].

Vitalii Yaremchuk

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at M.Kovalskiy History Department,
National University of Ostroh Academy
(Ostroh, Ukraine), vitaliiyaremchuk@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

Did "Hrushevskiana" Exist in Ukrainian Soviet Historiography?

Abstract. The purpose of the research is to substantiate the important place of the figure and the work of M.Hrushevskiy in Ukrainian Soviet historiography. It is about its multifaceted presence in it, which miraculously coexisted with the ban and demonization. It is suggested to call such a reception of M.Hrushevskiy "Ukrainian Soviet Hrushevskiana". **The research methodology** is based on the methods of historiographic analysis and synthesis. **The scientific novelty** is to compare and summarize the experience of both official (imperious) and professional contexts of perception of M.Hrushevskiy's heritage in different socio-political circumstances of the existence of Soviet Ukraine. It is shown that despite the negative official attitude to the scientist, his texts and concepts were disseminated in ideologically diverse environments of Ukrainian Soviet historians and significantly influenced the Soviet vision of the Ukrainian past. An assumption has been made about the significant role played by the tradition of the "Ukrainian Soviet Hrushevskiana" in the rapid advancement of the scientist's heritage in the historical science of independent Ukraine. **Conclusions.** On the factual and conceptual baggage of M.Hrushevskiy's texts, Ukrainian Soviet historiography has largely constructed its own narrative of Ukraine's history and its identity. For the same relatively small group of historians in the UkrSSR, whose professional identity was not confined to Soviet models of professional behavior, but even contrasted with them, the scientist was the undisputed greatest scientific authority. It is necessary to supplement the reasoning of modern researchers that the primary interest in M.Hrushevskiy by Ukrainian historians in the conditions of independence of Ukraine was caused by new socio-political and intellectual tasks. In this case we should not only talk about the urgent needs, but also about the continuum with the previous, Soviet, stage of history writing in Ukraine.

Keywords: Hrushevskiy, "Hrushevskiana", Ukrainian Soviet historiography, authority, politics of memory.